

MARTOS, Josep Lluís, *El primer cançoner imprès i un plec poètic incunable*, Madrid-Frankfurt am Main, Iberoamericana – Vervuert (Medievalia Hispanica, 37), 332 p.

A inicis de la dècada dels anys setanta del segle XV, la ciutat de València s'havia convertit en un pròsper i dinàmic centre comercial amb una notable activitat cultural i literària, on destacava la presència de comerciants, mercaders i artesans alemanys a través de la Companyia Comercial de Ravensburg. Un dels seus membres, Jacob Vit-zlant d'Isny, en el seu afany d'esdevenir editor, havia sol·licitat que tipògrafs alemanys establissin tallers d'impremta a la ciutat amb la finalitat de posar en marxa el negoci reeixit que a passos de gegant s'anava estenent per Alemanya, Itàlia i França. En l'arc cronològic que va des del 1473 fins al 1530, es documenten gairebé una desena d'impressors que havien respost a la crida, entre els quals hi havia Lambert Palmart de Colònia (actiu entre 1473 i 1494), Nikolaus Spindeler de Zwickau a Saxònia (actiu 1489-1490 i 1494-1500), Peter Hagenbach (actiu entre 1493-1495), Leonhard Hutz (actiu 1493-1495 i 1505-1506) i Christoph Koffman de Basilea (actiu entre 1499 i 1530).

Fruit d'aquell dinamisme cultural, sota el mandat de Lluís Despuig, virrei del Regne de València l'11 de febrer de 1474, l'insigne poeta Bernat Fenollar, domer i beneficiat de la Seu, convocà un certamen literari en honor de la Mare de Déu al que van concórrer quaranta *trobadors* amb composicions poètiques en català, castellà i toscà. Pocs mesos després, es reuniren quaranta-cinc de les poesies que es van recitar durant la celebració mariana en un llibre que avui coneixem amb el títol de *Les trobes en labors de la Verge Maria*. L'edició, en bells caràcters rodons o romans, propis de la impremta humanística italiana, té el mèrit de ser el primer incunable literari o poètic imprès a la península Ibèrica i, per aquest motiu, ha acaparat l'atenció d'incunabulistes, bibliòfils o estudiosos, en general, de la història del llibre i dels orígens de la impremta a Espanya.

Habent sua fata libelli. D'aquest incunable es conserva un únic exemplar mútil a la Biblioteca Històrica de la Universitat de València, sota la signatura CF-1 (Caixa Forta-1). Mancat, almenys, de l'últim full, on es trobarien les dades tipogràfiques (lloc i data d'edició i, no menys important, el nom de l'impressor), els primers treballs tipobibliogràfics i incunabulístics sobre la impremta valenciana atribueixen la seva producció al taller de Lambert Palmart, on veuria la llum el 1474. Si aquestes dues dades, impressor i any, fa dècades que no es discuteixen, al llarg de gairebé tres segles d'estudi d'aquesta petita joia bibliogràfica han aflorat discrepàncies a les descripcions materials, per exemple, en el nombre de folis totals que contindria el volum, i que, lluny d'esmenar-se, han esdevingut errors que s'han cronificat en publicacions i que han arribat fins a repertoris actuals del patrimoni bibliogràfic hispànic. El mateix passa amb la manca de dades sobre altres aspectes materials que no s'han recollit després de l'examen del volum, com ara la identificació de les filigranes, i que porta a sospitar que les dades s'han anat prenent i repetint al llarg del temps i d'estudi en estudi, sense que en alguns casos s'hagi produït una consulta *in situ* de l'incunable.

Aquesta és una de les mancances de la historiografia tipogràfica valenciana que Josep Lluís Martos pretén resoldre en aquesta monografia. L'autor, amb anys al darrere d'experiència investigadora, dedicats a la poesia profana i religiosa del segle XV i la seva transmissió textual i impresa a finals de l'edat mitjana i durant la primerenca Edat Moderna, i amb una sòlida formació en filologia material, aborda la descripció

física de l'incunable amb el rigor científic que el caracteritza i amb la paciència que aquestes investigacions requereixen.

Però no només és entre els objectius de Martos oferir una descripció tipobibliogràfica tant externa com interna de l'exemplar. El seu interès va més enllà del purament material i reivindica, a més, la primícia del volum de les *Trobes* com a incunable poètic, el contingut literari del qual no ha rebut l'atenció "como *cancionero* estricto que es y no, exclusivamente, un impreso poético" (p. 10). Aquesta és, doncs, una altra de les novetats d'aquesta monografia, la d'elaborar un estudi de l'incunable com a cançoner imprès, una "antología organizada con unos criterios determinados, que no debieron de corresponder, necesariamente, a su *performance* o puesta en escena. Es a partir, por tanto, del impreso y de su *mise en page*, o de la textualidad de los poemas y rúbricas, que se reconstruyen cuestiones que afectan al propio desarrollo del certamen poético, en un camino de ida y vuelta que acaba repercutiendo en un mejor conocimiento de este primer cancionero incunable" (p. 11).

A partir d'aquí, Martos elabora un detallat estudi socioliterari del contingut i dels agents implicats en la seva gènesi. Tot això sense deixar de banda un altre dels grans interessos de Martos: la literatura perduda i que aquí pren rellevància pel caràcter mutilat de l'incunable. D'acord amb l'autor, a més del full final pot ser que tingui "unas pérdidas de alcance mayor" (p. 313). En aquest cas, s'estudia la relació de la *Salve Regina* de Pere de Vilaspinosa, car el poeta la va poder compondre per al mateix certamen marià de 1474.

Qui s'endinsi en aquesta monografia de més de tres-centes pàgines trobarà un estudi exemplar, una minuciosa recerca per a la qual Martos ha recopilat totes i cadascuna de les fonts d'informació que simplement han citat o han abordat de manera més profunda aquests impresos i els seus textos literaris. No obstant això, cal fer una advertència: en un món on impera la lectura anàrquica, fragmentària, de cerca de continguts i respostes ràpides, el llibre de Martos exigeix una lectura intensiva, atenta i detinguda si el lector no vol passar per alt algun detall perquè el text principal, dens en dades, va acompanyat d'unes notes a peu de pàgina extenses i acurades.

Després de la introducció ens endinsem, per tant, en matèria. El capítol segon (p. 13-192) està dedicat per extens a les *Trobes* i Martos no deixa cap tecla sense tocar: la condició de l'obra com a primer plec poètic imprès a Espanya, repassant totes les opinions i hipòtesis que els erudits des del segle XVII i fins avui han sustentat sobre la seva preeminència com a obra literària de la impremta hispànica. Continuen diferents apartats en què s'estudia l'incunable valencià des de la seva materialitat, posant en evidència els errors o mostrant els encerts d'uns erudits i d'altres. S'atura en les característiques que destaquen els tipus utilitzats per Palmart, per passar seguidament a determinar les mesures de la caixa tipogràfica i els còmputos dels fulls que conté l'exemplar, una de les dades més discrepans als repertoris i estudis. Per deixar tancada la qüestió, i davant l'absència de foliació impresa o d'altres elements d'ordenació interna, Martos examina amb deteniment la construcció de quaderns, i la morfologia i situació de les filigranes. En aquest sentit, cal destacar la identificació de cinc marques d'aigua noves que s'afegeixen a les dues registrades anteriorment per altres estudiosos.

Després de l'estudi "intern" de l'obra, un cop ratificat el caràcter mutilat de l'exemplar en el darrer full, revisa la història "externa" de l'incunable, començant per la seva localització i procedència. Sabem que l'exemplar va entrar a la llavors Biblioteca Literària de la Ciutat de València procedent de la rica llibreria del convent de Sant

Domènec (actualment Reial Convent de Predicadors o de Sant Domènec de València) després de la desamortització de Mendizábal. Entre els diversos erudits que llista Martos i que en aquella seu o en una altra van veure les *Trobes*, caldria afegir el testimoni del pare Villanueva, el *Viage literario* del qual continua sent una font inestimable de notícies sobre exemplars encara desapareguts després de l'exclaustració de convents el 1835. Efectivament, escrivia sobre el volum de les *Trobes*: “que la edición mas antigua de España es la del libro que se conserva en la biblioteca de este mi convento, intitulado *obres, ò trobes en llaor de la Verge María*, la qual se hizo en esta ciudad año de 1474, quando se entendía en imprimir la voluminosa obra de un diccionario que se publicó por el mes de Febrero de 1475, en el qual se imprimieron otros muchos libross” (1804, p. 114-115).

El punt següent que Martos aborda és el de les dues intervencions d'enquadernació que van tenir lloc als segles XVII-XVIII i al segle XX, amb la finalitat de conèixer si l'alteració dels quaderns *c* i *e* que presenta l'incunable, així com la pèrdua de l'últim full, es van poder donar en algun d'aquests dos moments. Tot i que s'ha dubtat de l'existència d'aquest foli final amb el colofó, a partir de la constatació del fet que no era un paratext essencial a la primera època de la impremta, Martos demostra que el colofó es va perdre amb posterioritat a l'enquadernació primera i no pas durant aquesta, i que aquell existia perquè Palmart arribaria a imprimir-lo, de la mateixa manera que va fer en altres incunables de poesia de certamen impresos el 1486, 1487 i 1488. L'examen de tots els elements que configuren l'enquadernació, així com les notes fetes sobre els fulls de guarda, a més d'un repàs als facsímils que s'han fet de l'exemplar, conclou la descripció material de l'incunable.

La resta del segon capítol es consagra al contingut literari del cançoner, examinant el paper que va tenir Lluís Despuig, virrei de València, i el poeta Bernat Fenollar en la celebració del certamen literari. Es passa revista als poetes que van respondre a la convocatòria i a les poesies que es van compondre per a l'ocasió, oferint Martos una nova estructura sinòptica del cançoner que completa i corregeix aportacions anteriors sobre la quantitat de textos que transmet l'incunable.

Finalitza aquest extens capítol un epígraf dedicat a la literatura perduda que hem esmentat abans. Martos estudia la hipòtesi, atenant els altres impresos de poesia de certàmens immaculistes del de Colònia, que els poetes inclosos al cançoner de 1474 van participar en el certamen d'aquell any, “pero no, por ello, fueron, necesariamente, los únicos que lo hicieron” (p. 183). Després d'esgrimir les raons que el porten a aquest plantejament, dedueix que “el cancionero incunable de *Les Trobes en labors de la Verge Maria* es una antología y, así, concluir que ciertos poetas quedaron fuera de este cancionero incunable, habiendo participado en el certamen, aunque esto no sería más que una deducción de una práctica documentada con posterioridad en otros impresos similares. Cuarenta autores son, de hecho, muchos más de los que vamos a encontrar en los incunables posteriores derivados de certámenes” (p. 184-185). Si es tracta d'una selecció de poemes, per a Martos és difícil quantificar el cabal de poesia perduda. Una de les que aconsegueix recuperar relacionada amb les *Trobes* és, com anunciàvem més amunt, la *Salve Regina* de Pere de Vilaspina, a l'imprès de la qual dedica les pàgines del capítol tercer (p. 193-304).

La *Salve Regina* és un plec poètic de només quatre pàgines que havia estat datat tradicionalment com a postincunable. Martos realitza, novament, un estudi material intern i socioliterari, essent aquest capítol, potser, l'aportació científica més destacada de la monografia, sense ànim de treure-li el gran mèrit que té la resta del contingut,

amb una gran repercussió als mitjans de comunicació, en demostrar l'investigador, mitjançant un detallat estudi contrastiu de la tipografia de diferents impressors als quals se'ls havia atribuït la impressió, que aquest plec poètic és un incunable que data del període de 1491-1495 i fet al taller de Pedro Hagenbach i Leonardo Hutz. Estem, per tant, davant el primer plec poètic en català de la impremta valenciana, una segona joia bibliogràfica que es conserva en el volum factici conegut com a *Natzaré* format per vint-i-un impresos antics i conservat també a la Biblioteca Històrica de la Universitat de València, signatura actual CF-4 (la *Salve Regina* és l'imprès dotzè del conjunt). La resta del capítol aborda, a més d'aquests aspectes de la materialitat de l'edició, la decoració i la il·lustració i la història bibliogràfica, els continguts de la seva estructura interna, amb incidència especial en la possible mutilació també d'aquest text i l'estudi dels paratextos i la informació de tipus socioliterari que proporcionen.

Precisament la temàtica poètica, l'estructura de la peça i els paratextos que l'acompanyen permeten relacionar-la amb el certamen marià de 1474 i les *Trobes*, qüestió que Martos tracta al capítol 4 i darrer (p. 305-314). Per a l'investigador "no hay duda de que la *Salve Regina* de Pere Vilaspinoso formó parte de un certamen poético, porque nos lo dice su propio título o rúbrica, que remite a un *consistori*, a una *joia* y a una *sentència*. Por el poema de envío o dedicatoria que la precede, cuyo destinatario es el virrey Lluís Despuig, es muy probable que fuese el de 1474, que dio origen a *Les trobes en labors de la Verge Maria*" (p. 304). Tot i això, en aquest primer incunable no hi ha cap mena de rastre de Vilaspinoso, ni la tipografia emprada en sengles edicions és la mateixa. De les diverses hipòtesis que aventura Martos, la que cobra força és que el plec s'extragués d'una reedició en tipografia gòtica de l'incunable de les *Trobes*, reordenat o ampliat, "lo que tendría más sentido, si cabe, si su artífice hubiese sido el propio Lambert Palmart" (p. 312). I no seria estrany si recordem que pels tòrculs del de Colònia van passar altres cançoners derivats dels certàmens de 1486 i 1488: "No sólo se especializó Palmart en la impresión de incunables originados en certámenes, a cuyo taller, probablemente por esta razón, recurrieron diferentes patrocinadores y/o editores, sino que la celebración de los certámenes inmaculistas y ese clima socioreligioso que los generó, así como su propia publicación, debieron de ser un incentivo para reeditar *Les trobes en labors de la Verge Maria*, ya en tipografía gótica" (p. 312). Procediria, doncs, el plec poètic d'aquesta nova reedició? Tampoc aquesta pregunta, com les que se succeeixen al llarg de la monografia o pugui sorgir-li al lector, no queda sense resposta. Remata el llibre l'exhaustiva i actualitzada bibliografia (p. 315-332) emprada al llarg de la investigació.

En definitiva, Josep Lluís Martos ens ofereix un estudi magnífic i un exemple excel·lent de com treballar incunables que, per tractar-se dels primers impresos del llavors invent recent de Gutenberg, manquen d'elements fonamentals per situar-los en un context espacial i temporal concret, cosa que s'agreuja si, com en aquest cas, s'han conservat en exemplars únics i que transmeten textos poètics que formen part del ric patrimoni bibliogràfic hispànic medieval. La monografia contribueix, sens dubte, a ampliar el nostre coneixement no només de les primeres impremtes valencianes, sinó també de l'esplendor literària i cultural que es vivia a la València del segle XV.

Lourdes SORIANO ROBLES
Universitat de Barcelona